

Хлистік М. А.<https://orcid.org/0000-0002-7154-2320>

ЗВО «Академія рекреаційних технологій і права»

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ: ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті проведено комплексний науково-теоретичний та практичний аналіз правових та процесуальних аспектів встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу в Україні. Автор акцентує увагу на трансформації ціннісних орієнтирів українського суспільства, де «цивільний шлюб» став повноцінною альтернативою традиційній моделі сім'ї, а сімейне законодавство наділяє такі союзи певними правовими наслідками. Проте, на відміну від зареєстрованого шлюбу, фактичні сімейні відносини потребують процесуального підтвердження.

Особливу увагу приділено аналізу судової практики, якою вироблено чіткий стандарт доказування, що базується на нерозривній сукупності трьох елементів: спільного проживання, спільного побуту та взаємних прав і обов'язків. На основі актуальних позицій Верховного Суду доведено, що лише сукупність цих елементів дозволяє ідентифікувати фактичний союз як сім'ю. Звернуто увагу на постанову Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21, у якій, розглядаючи питання юрисдикційності справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу з метою призначення та виплати одноразової грошової допомоги, суд зазначив, що справи про встановлення юридичних фактів мають розглядатися загальними судами за правилами цивільного судочинства.

У роботі розглянуто процесуальні форми (окреме та позовне провадження) та специфіку доказової бази у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу. Окремий акцент зроблено на принципі моногамії як абсолютному бар'єрі для встановлення факту проживання однією сім'єю у разі перебування особи в іншому шлюбі, який є зареєстрованим, у тому числі й за кордоном. Зроблено висновок, що попри пріоритет змісту стосунків над формою, правовий статус фактичного подружжя залишається вразливим через складний стандарт судового доказування.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, факт, що має юридичне значення, спільне проживання; спільний побут, судова практика, сім'я, цивільна юрисдикція, принцип моногамії, доказування в цивільному процесі.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку сімейних правовідносин в Україні характеризується вираженою тенденцією до трансформації ціннісних орієнтирів, зокрема, у питаннях побудови сім'ї та укладення шлюбу. Спільне проживання жінки та чоловіка без державної реєстрації шлюбу наразі сприймається як повноцінна альтернатива традиційній сім'ї та норма приватного життя: згідно проведених досліджень, близько 10–12 відсотків українських пар не реєструють шлюб офіційно [1].

Фактичні шлюбні відносини (так звані «цивільний шлюб») знайшли своє відображення

і в нормативній площині: Сімейний кодекс України (далі – СК України) визнає існування таких союзів та наділяє їх певними правовими наслідками. Так, відповідно до статті 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними, і на їхнє майно поширюється дія правових норм, які регулюють питання спільної сумісної власності подружжя [2]. У той же час правовий статус

«цивільного шлюбу» не є ідентичним зареєстрованому за замовчуванням, адже потрібно не просто жити разом, а довести цілий список юридичних умов: від спільного бюджету до взаємної підтримки. Зважаючи на те, що встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу є ключовою юридичною передумовою для виникнення низки майнових прав: права на поділ спільно нажитого майна, спадкування за законом чи отримання соціальних виплат, механізм реалізації прав осіб, які перебувають у таких відносинах, є вкрай важливим, особливо у нинішніх реаліях воєнного стану (зокрема, для забезпечення соціальних гарантій, передбачених для членів сімей загиблих військовослужбовців). Центральним аспектом тут є право на отримання одноразової грошової допомоги у розмірі 15 млн грн, передбаченої Постановою Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року. Оскільки до кола осіб, які мають право на цю допомогу, також включено «жінку (чоловіка), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, за умови що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили» (ст. 16¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [3], то встановлення у судовому порядку факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу стає єдиним способом реалізації цього права для «цивільного подружжя». Як наслідок, важливість розв'язання окреслених питань підкріплюється значним обсягом судових прецедентів, накопичених у вітчизняній юриспруденції за останній період, та інтенсивним розвитком правозастосовної практики у справах про встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Так, згідно статистичних даних, за період 2022 – перше півріччя 2024 років місцевими судами під час дії воєнного стану було розглянуто 25597 справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, серед них 691 – про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, який встановлюється з метою отримання грошової компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця [4, с. 6, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової регламентації фактичних шлюбних відносин та процесуальних особливостей їх підтвердження перебувають у фокусі уваги багатьох вітчизняних правознавців. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці таких

науковців, як Дутко А., Євтухич І., Луніна О., Пилипенко Ю., Шкабаро В. та ін. Проте сьогодні, в умовах воєнного стану, ця тема набула особливої гостроти. Якщо раніше встановлення факту проживання однією сім'єю здебільшого стосувалося поділу майна, то зараз це стало життєво важливим шляхом для отримання соціальних виплат і державної допомоги.

Крім того, під впливом рішень Великої Палати Верховного Суду та Касаційного цивільного суду правила доказування сімейних стосунків суттєво деталізувалися. Оскільки судова практика постійно оновлюється, виникає нагальна потреба у новому науковому аналізі того, як сьогодні працюють ці правові механізми.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз правового змісту та процесуальних особливостей встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу на основі сучасної судової практики та виявлення ключових критеріїв, якими керуються суди при вирішенні такої категорії справ.

Виклад основного матеріалу. До прийняття Сімейного кодексу від 10 січня 2002 року у законодавстві України норми про фактичні шлюбні відносини були відсутні. Сімейні правовідносини регулювались «успадкованим» Кодексом про шлюб та сім'ю 1969 року, яким визнавався тільки шлюб, укладений у державних органах реєстрації актів громадянського стану, і лише він породжував права та обов'язки подружжя [5]. Нові норми законодавства, зокрема, стаття 74 СК України, змінили таке становище: законодавець визнав, що юридичне значення має не лише формальний акт реєстрації, а й фактичний зміст стосунків. Поряд з класичним визначенням шлюбу як зареєстрованого у державному органі сімейного союзу жінки та чоловіка (ст. 21 СК України), з'явилося поняття «проживання однією сім'єю без шлюбу», факт встановлення якого породжував для «цивільного подружжя» взаємні права та обов'язки, які за своєю природою є максимально наближеними до правових наслідків офіційного шлюбу.

Проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу належить до фактів, що мають юридичне значення, справи про встановлення яких, відповідно до статей 293 та 315 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), розглядаються судом у порядку окремого провадження [6], а якщо із заяви вбачається спір про право – у позовному провадженні. Так, Мостиський районний суд Львівської області зали-

шив без розгляду заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, оскільки встановив, що факт, про встановлення якого просила заявниця, пов'язаний з вирішенням спору про право, зокрема, про право на отримання грошової допомоги та інших компенсацій/пільг, які виплачуються відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яке фактично не визнається дочкою військовослужбовця, зниклого безвісти. Суд зауважив, що «матеріали справи містять дані, з яких вбачається, що існує спір про право, що, в свою чергу, виключає можливість розгляду заяви в порядку окремого провадження» [7].

Важливо підкреслити, що певний період часу існували спірні питання щодо визначення підсудності справ щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, особливо якщо встановлення такого факту було пов'язане з публічно-правовим спором (наприклад, з Міністерством оборони України). Знаковим етапом у формуванні правозастосовної практики стала постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21, якою було змінено підхід до визначення юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Велика палата Верховного Суду вказала, що рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції, а юридичні факти, які належать встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України [8]. У вказаній постанові Велика Палата Верховного Суду відступила від позиції, за якою справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу розглядалися адміністративними судами у випадках, коли встановлення факту було пов'язане з публічно-правовими правовідносинами.

Проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, на відміну від зареєстрованого, базується на фактичних обставинах, а не на формальному акті. Визначальними у цьому аспекті є положення частини другої статті 3 СК України, згідно з якою сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [2]. Саме наявність усіх цих трьох обставин може свідчити про фактичні шлюбні відносини та є обов'язковою для встановлення

даного юридичного факту. Аналіз судової практики свідчить, що відсутність бодай одного з елементів цієї «тріади» унеможливує прирівнювання таких відносин до правового статусу сім'ї, і для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу потрібно враховувати у сукупності всі ознаки, що притаманні подружжю. Так, у постанові від 12 грудня 2019 року у справі № 466/3769/16 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду вказав, що «вирішуючи питання про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд має установити факти: спільного проживання однією сім'єю; спільний побут; взаємні права та обов'язки», а «обов'язковою умовою для визнання чоловіка та жінки такими, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, крім власне факту спільного проживання, є наявність спільного бюджету, спільного харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у спільних витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин» [9].

Аналіз актуальної судової практики дозволяє констатувати: суди послідовно дотримуються позиції, згідно з якою встановлення факту проживання однією сім'єю можливе лише за умови доведення сталої сукупності юридично значущих обставин, які свідчать про реальний характер сімейного союзу. При цьому, *спільне проживання* визначається як постійне фактичне мешкання за однією адресою та сприйняття цього місця як основного осередку життя, збереження там речей щоденного вжитку, не зважаючи на випадки тривалої відсутності в помешканні, якщо цього вимагає специфіка професійної діяльності (наприклад, військова служба чи вахтовий метод роботи). *Спільний побут* передбачає ведення спільного господарства, наявність спільного бюджету, взаємне піклування, спільну участь у витратах на харчування, ремонт та утримання житла, а також придбання майна для спільного користування. Наявність *прав та обов'язків*, притаманних подружжю, означає існування між чоловіком та жінкою особистих немайнових відносин, що за змістом відповідають Главі 6 СК України (наприклад, народження спільних дітей). Водночас Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду акцентує увагу на тому, що «має бути встановлена і доведена саме сукупність вказаних устале-

них обставин та відносин, оскільки самі по собі, наприклад, факти перебування у близьких стосунках чоловіка та жінки або спільна присутність їх на святах, або пересилання коштів, або періодичний спільний відпочинок, або проживання за однією адресою, факт реєстрації за такою адресою при відсутності інших наведених вище ознак не можуть свідчити, що між чоловіком та жінкою склались та мали місце усталені відносини, притаманні подружжю» [10].

На відміну від реєстрації шлюбу, де доказом є один документ (свідоцтво), у фактичних відносинах діє принцип сукупності належних та допустимих доказів. Доказами, які свідчать про факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, можуть бути: «довідки з місця проживання, покази свідків, листи ділового та особистого характеру», «свідоцтва про народження дітей, в яких чоловік у добровільному порядку записаний як батько, виписки з погосподарських домових книг про реєстрацію чи вселення; докази про спільне придбання майна як рухомого, так і нерухомого (чеки, квитанції, свідоцтва про право власності); заяви, анкети, квитанції, заповіти, ділова та особиста переписка, з яких вбачається, що «подружжя» вважали себе чоловіком та дружиною, піклувалися один про одного; довідки житлових організацій, сільських рад про спільне проживання та ведення господарства» тощо [4, с. 77]. Разом з тим суд зауважив, що спільні фотографії та показання свідків не можуть бути визначальними у вирішенні питання про спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без державної реєстрації [9].

Важливою процесуальною перешкодою для встановлення фактичних шлюбних відносин є наявність іншого зареєстрованого шлюбу в одного з партнерів. Верховний Суд неодноразово звертав увагу, що встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу неможливе, якщо один із партнерів перебуває у зареєстрованому шлюбі з іншою особою, тобто непереходить осіб у будь-якому іншому шлюбі є необхідною умовою для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки [11]. Варто підкреслити, що згідно з частиною першою статті 25 СК України, в Україні діє принцип єдиношлюбності (моногамії), який дозволяє особі перебувати лише в одному зареєстрованому шлюбі одночасно. Будь-які фактичні шлюбні відносини не можуть набути юридичного статусу «сім'ї», доки не припинено попередній офіційний шлюб. При цьому, у відповідності до частини пер-

шої та другої статті 58 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу, а шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні [12]. Показовою щодо застосування вказаної норми є цивільна справа № 522/1252/14-ц. У цій справі громадянка України намагалася встановити факт проживання однією сім'єю з громадянином США та претендувала на поділ нерухомості, придбані за час їхніх стосунків. Попри тривалий період спільного життя та наявність спільної дитини, суд відмовив у задоволенні позову. Ключовим правовим аргументом стало те, що відповідач перебував у зареєстрованому шлюбі з іншою особою (громадянкою США) [13]. Таким чином, наявність офіційно зареєстрованого шлюбу, у тому числі іноземного шлюбу, який є дійсним з точки зору українського законодавства, автоматично виключає можливість визнання «сім'єю» будь-якого іншого союзу.

Висновки. Проведений аналіз чинного законодавства та актуальної судової практики дозволяє виокремити такі основні процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу:

1. *Комплексність ознак.* Судова практика виробила чіткий стандарт доказування, що базується на нерозривній сукупності трьох елементів: спільного проживання, спільного побуту та взаємних прав і обов'язків. Самі по собі близькі стосунки, спільний відпочинок чи епізодична фінансова допомога не є достатніми для визнання факту існування сім'ї, а відсутність хоча б одного з «тріади» елементів (наприклад, окремі бюджети при спільному проживанні) є підставою для відмови у позові.

2. *Юрисдикційна визначеність.* Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 закріпила, що встановлення фактів, які мають юридичне значення (зокрема, факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу), належить до цивільної юрисдикції.

3. *Процесуальна форма.* Встановлення факту проживання однією сім'єю здійснюється у двох формах, залежно від наявності спору про право: в окремому провадженні, яке застосовується, коли встановлення факту необхідне заявнику для створення умов здійснення особистих немайнових чи майнових прав (наприклад, оформлення спадщини), і при цьому відсутній спір з іншими особами щодо майна чи виплат, та позовному провадженні, яке ініціюється у разі наявності спору про право (на спадкування або отримання соціальних виплат тощо).

4. *Принцип моногамії як абсолютний бар'єр та неприпустимість «паралельних шлюбів».*

Судова практика однозначно підтверджує, що встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу неможливе, якщо одна зі сторін перебуває у зареєстрованому шлюбі (включно з укладеним за кордоном) з іншою особою. Закон не допускає існування «паралельних» сімейних союзів, надаючи пріоритет офіційному шлюбу.

Підсумовуючи, зазначимо, що хоча сучасне право і надає фактичному подружжю певного правового статусу, цей статус все ще потребує складного судового підтвердження, що робить захист майнових і спадкових прав таких осіб доволі вразливим та процесуально непростим.

Список літератури:

1. Не реєструють шлюб 12 відсотків українських пар. *Жіночий консорціум України*: веб-сайт. URL: https://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/news/Ne_re%D1%94strujut_shljub_12_vdsotkv_ukrainskix_par (дата звернення: 15.02.2026).
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n314> (дата звернення: 15.02.2026).
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 15.02.2026).
4. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований). *Верховний Суд*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf (дата звернення: 15.02.2026).
5. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 року № 2006-VII (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07> (дата звернення: 15.02.2026).
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.02.2026).
7. Ухвала Мостиського районного суду Львівської області від 18 листопада 2022 року у справі № 448/721/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107494449> (дата звернення: 15.02.2026).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> (дата звернення: 15.02.2026).
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 грудня 2019 року у справі № 466/3769/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435491> (дата звернення: 15.02.2026).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 вересня 2021 року у справі № 204/6931/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063031> (дата звернення: 15.02.2026).
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 серпня 2024 року у справі № 691/1151/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295682> (дата звернення: 15.02.2026).
12. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n252> (дата звернення: 15.02.2026).
13. Постанова Одеського апеляційного суду від 18 березня 2021 року у справі № 522/1252/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95864602> (дата звернення: 15.02.2026).

Khlystik M. A. ESTABLISHING THE FACT OF LIVING AS ONE FAMILY WITHOUT MARRIAGE REGISTRATION: LEGAL CONTENT AND PROCEDURAL SPECIFICS.

The article provides a comprehensive theoretical and practical analysis of the legal and procedural aspects of establishing the fact of a man and a woman living as one family without marriage registration in Ukraine. The author emphasizes the transformation of the Ukrainian society's value orientations, where «civil marriage» has become a full-fledged alternative to the traditional family model, while family legislation grants such unions specific legal consequences. At the same time, unlike official marriage, de facto family ties must be established through a judicial procedure.

Particular attention is devoted to the analysis of judicial practice, which has developed a clear standard of proof based on an inseparable triad of elements: cohabitation, a common household, and mutual rights and obligations. Based on the current legal positions of the Supreme Court, it is proven that only the cumulative presence of these elements allows for the identification of a de facto union as a family. The study highlights the Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated January 18, 2024, in case № 560/17953/21, which resolved a long-standing jurisdictional dispute by assigning cases on establishing facts of legal significance to civil jurisdiction, even within the context of disputes over social benefits for family members of deceased servicemen.

The paper examines the procedural forms (separate and adversarial proceedings) and the specific nature of the evidence base in cases involving the establishment of the fact of a man and a woman living as one family without marriage registration. A separate emphasis is placed on the principle of monogamy as an absolute barrier to establishing the fact of cohabitation as a family if one of the persons remains in another registered marriage, including those contracted abroad. It is concluded that despite the priority of the relationship's substance over its form, the legal status of de facto spouses remains vulnerable due to the complex standard of judicial proof.

Keywords: *de facto marriage relations, fact of legal significance, cohabitation, common household, judicial practice, family, civil jurisdiction, principle of monogamy, evidence in civil proceedings.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026